

Наукові записки

праведність української справи. І на сьогодні постать великої подвижниці української педагогіки є прикладом поступової потужної праці в ім'я розвитку рідного краю. Однак справа із пошануванням її імені бажає бути кращою. Зокрема у місті Вінниці досі немає вулиці, що б носила її ім'я, хоча Вінницька міська організація Союзу Українок зверталася до місцевої влади із такою ініціативою ще кілька років тому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Подолинний А.М Русова Софія Федорівна// 3-над Божої ріки. Літературний бібліографічний словник Вінниччини. Видання друге, перероблене і доповнене. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 2001.– С.296; 2. Русова Софія. Мемуари. Щоденник. – К., 2004; 3. Там же. – С. 153; 4. Там же. – С. 150-151; 5. Там же. – С. 153-154; 6. Там же. – С. 155; 7. Там же. – С. 155; 8. Там же. – С. 155-156; 9. Там же. – С. 169; 10. Там же. – С. 169-170; 11. Там же. – С. 188; 12. Там же. – С. 189; 13. Там же. – С. 183; 14. Там же. – С. 191

І.П. Мельничук, А.Д. Ткаченко

ТУЛЬЧИНСЬКИЙ ОКРУГ В 20-Х РР. ХХ СТ.

В результаті адміністративної реформи 1923 року на території сучасної Вінницької області було утворено чотири округи: Вінницький, Гайсинський, Могилів-Подільський і Тульчинський, до складу яких увійшло 60 районів. На середину 20-х років до складу Тульчинського округу входило 17 районів, які охопили територію у 7 075,8 кв.верств¹. На початку 20-х років ХХ ст. населення округу нараховувало 517 394 чоловік, з них на селі – 475 316 чоловік (91,9%), які володіли 364,967 десятинами землі у 123 786 індивідуальних селянських господарствах. У 29 тисяч селянських господарств середній розмір земельного наділу складав від 2 до 3-х десятин (приблизно 2-3 га). В інших землі було значно менше. В окрузі на 1923 рік нараховувалось лише 70 колективних господарств (колгоспів), в яких перебувало всього-на-всього 875 селянських сімей.²

Тут слід наголосити, що із всієї кількості сільського населення працездатних було тільки 222 011 чол. (46,5%). Як наслідок, у 1924 році продукція сільського господарства по урожайності досягала лише 65% довоєнної (1913 р.). А тут ще й посівна кампанія 1924 р. пройшла не зовсім вдало. Засуха навесні і влітку пошкодила значні посівні площі (в окремих районах на 100% були знищені озими). Це були перші ознаки голодних 1924-26 рр. на Поділлі. Відзначимо також, що на 100 десятин орної землі в середньому по районах округу припадало 154 чол. селянського населення. Отже, землі вистачало, але обробляти її було нікому. У звітах Тульчинського окружного партійного комітету КП(б)У (далі – окрпарткому) про господарський та економічний стан округу за 1924 рік знаходимо цікавий матеріал. Так, середній урожай озимої пшениці становив 34 пуди з 1 десятини, жита – 33, ярої пшениці – 10, гречки – 14 і т.д. Проте це у 2-3 рази менше, ніж у 1913 році. Тоді в Подільській губернії збирали озимої пшениці понад 80 пудів з однієї десятини, жита – 70-75 пудів. В результаті валовий збір хліба на округу становив 10,7 млн. пудів проти 17,5 у 1923 році. Спостерігалась чітка тенденція на зниження урожайності, валового збору зернових, а продподаток зростав, хоч продукція сільськогосподарського виробництва в період НЕПу, як відомо, знецінювалась. В такій ситуації виробник втрачав будь-які матеріальні стимули до праці, не говорячи вже про довіру до радянської влади! У 1925 р. 20-25% селянських господарств не продавали хліба взагалі.³

В інформаційних зведеннях Тульчинського окрпарткому 1924 р. відзначалось, що стан справ у сільському господарстві погіршується з кожним днем у зв'язку з посухою. Документи свідчать, що селяни в цій ситуації ставили перед владою питання про звільнення їх від податків. Проте в середньому податок для індивідуального хазяїна (одноосібника) було встановлено у розмірі від 160 до 200 крб.

Підкреслимо, що в цей період влада уже застосовувала політику “розділяй та владарюй”. Так, наприклад, для своїх прибічників, скажімо членів комітетів незаможних селян (далі – КНС), податок у тому ж 1924 р. становив в середньому лише 5 крб., а це в 30-40 разів менше!⁴ Для порівняння наведемо ще такий факт. У 1913 році селянин-одноосібник сплачував такі податки: повітові земельні збори – 89 коп., губернські – 19 коп., волосні та сільські збори – 84 коп., державний земельний податок – 12 коп., акциз на купівлю товарів – 0,53 коп. Разом – 2 крб. 57 коп.???! В цінах 1927 року – 5 крб. 50 коп.! Звичайно, тут слід враховувати купівельну спроможність карбованця на той час і у 20-х роках. Однак, зауважимо, що податок з селян до 1917 року залишався більш-менш стабільним, тоді як в період НЕПу він міг змінюватись декілька разів на рік, і як правило, у більшу сторону. Скажімо, для тих же членів КНС у 1925 році податок зріс до 35 крб. (в 7 разів більше у порівнянні з 1924

роком).⁵ Поступово влада переставала жалувати усіх. В такій ситуації, коли податки необґрунтовано зростали, а врожайність зменшувалась, закономірністю стали голодними для більшості селян 20–ті роки на Поділлі. Вражає те, що в офіційних партійних документах (протоколи засідань окрпарткому) питання про голод не підіймалось.⁶ Але у доповідних записках уповноважених окрпарткому про роботу на селі наводилися приклади масових голодувань (від 50 до 80% селян не мали хліба, 10-20% - навіть картоплі і т.ін.)⁷ Про настрої селян у районах округу, які найбільше вразив голод 1925 р., свідчать їх висловлювання: „коли був голод у 1921 р. на Поволжі, то ми допомагали, бо то для “кацапів”, а нам зараз ніхто не допомагає!” Не менш категоричними були і настрої робітників. В Піщанці на зборах один робітник заявив, що все тримається на куркулі, бо він нас годує і підтримує фабрики та заводи, а бідності не треба давати ніякої допомоги, бо це дірявий мішок.⁸ Однак влада робила все з точністю до навпаки.

Враховуючи ці причини, хронічним явищем в період НЕПу стало невиконання плану хлібозаготівель. У 1925 р. М'ястківський, Томашпільський та Піщанський райони найбільше постраждали від недороду.⁹ Єдиний сільськогосподарський податок, який населення округу повинне було сплатити державі у 1925 р., сягав 1,4 млн. крб. Однак село спромоглося виконати план лише на 76,1%. Не покращилась ситуація і в наступні роки.¹⁰

Незважаючи на важкий економічний стан села, радянська влада поступово готувала відхід від політики НЕПу та перехід до більш жорстких мір управління сільськогосподарським виробництвом. Здійснювалося партійне і радянське будівництво, проводилась політика на знищення одноосібника та поступово брався курс на колективізацію. Не був винятком у цьому плані і Тульчинський округ. Скажімо, в 1925 р. тут уже нараховувалось 96 колективних господарств (проти 70 у 1924 р.) і одна Бессарабська комуна. Цікаво, що протягом 1924 р. 40 артіль розпалось. Селяни явно тягнулись до індивідуального господарства, а не до колективного. Влада на це не зважала.¹¹ Своєрідними осередками для створення в майбутньому колективних господарств мали слугувати КНС, яких в окрузі уже в 1924 р. налічувалось 13 районних і 152 сільських із загальною кількістю членів – 21 186 чол. (з них 2 246 жінок). В основному ці організації виникали в тих селах, де були сільські Ради, а таких в окрузі нараховувалось 217, у 1927 році – вже 282.¹²

У січні-березні 1926 р. в Україні відбулися перевибори депутатів сільських рад. Метою цієї кампанії було зміцнення позицій радянської влади на селі, а також очищення рад від “ворожих” елементів (до таких належали заможні селяни, торговці, власники майна і т.ін). В Тульчинській окрузі у перевиборах взяли участь 53,6% усіх виборців. Всього було обрано 78 тисяч депутатів, з них: членів КНС – 28,8%, середняків – 33,7%, бідноти – 24,5%, робітників – 3%, вчителів – 4%, службовців – 4,3%, кустарів – 1,3, членів КП(б)У – 4,4%, жінок – 9,6%. Вперше обраними виявилось 62,1% депутатів, вдруге – 25,1%, втретє – 12,2%. Отже, влада досягла поставленої мети, ради були вичищені, плацдарм для наступу соціалізму по всьому фронту уже готувався. Однак звертає на себе увагу той факт, як неохоче населення йшло на ці перевибори, і так само неохоче обирало депутатів з числа комуністів. Їх кількість збільшилась лише на 1,7% в порівнянні з минулим складом.¹³

Не просто, але активно йшло партійне будівництво. Якщо у 1924 р. в окрузі було лише 248 членів КП(б)У, з них 193 кандидати, то уже через рік на 1-е січня 1926 р. партійна організація нараховувала 647 членів і 670 кандидатів у члени КП(б)У. За соціальним походженням переважало селянство – 711 чол. (давався взнаки переважаючий аграрний сектор економіки), далі робітники – 493 чол. службовці – 140 чол. Щодо національного складу: українців – 807 чол., росіян – 220, євреїв – 213, поляків – 56 та ін.¹⁴ З цих даних випливає, як не просто було в нашому регіоні радянській владі будувати партійну організацію.

Більше того, звіти уповноважених ОДПУ про політико-економічне становище Тульчинського округу рясніли цифрами про так звані антирадянські виступи під час перевиборів, незадоволення селян репресивною політикою, прояви антисемітизму, виступи проти влади у зв'язку з голодом 1925–26 рр., проти землеустрою тощо. Всього таких виступів у 1926 р. було зафіксовано “депеушниками” – 61, а в 1927 році – уже 142. За два роки – 203.

Дуже непереконливо звучали в такій ситуації звіти з місць партійних і радянських керівників про довіру людей до радянської влади, прагнення вступити до КП(б)У, будувати колективне життя і т.д.

Нарешті ще один факт, динаміка росту чисельності населення округу спостерігається лише до 1926 р. Так, на 1 грудня 1925 р. населення Тульчинського округу становило уже 753 932 чол. (це на 236 тис. більше 1924 року). За національним складом: українців – 660 827 чол., росіян – 14 662, поляків – 7 962, євреїв – 43 264 і т.д.¹⁵ Проте уже через рік у 1926 р. воно скоротилось більше, ніж на

23 тис. – до 730 606 чол., з них: на селі проживало 665 296 осіб, в містах – понад 65 тисяч (у сто разів менше).

Усіх населених пунктів в окрузі нараховувалось на той час 771, а з населенням понад 15 тисяч – 453. Цікаво, сьогодні багато таких населених пунктів на Вінниччині?¹⁶

На нашу думку, втрати населення округу можна пояснити як мінімум двома чинниками: перший – репресивна політика радянської влади, другий – голодні для більшості населення краю 20-ті роки ХХ ст.

Отже, соціально-економічне становище Тульчинського округу в 20-х роках ХХ ст., в порівнянні з довоєнним періодом, значно погіршилося і ускладнилось. Пояснюється це багатьма причинами: відступом радянської влади від проголошених принципів НЕПу, а потім і їх повне згортання; непосильна податкова політика, особливо для села; падіння продуктивності праці у сільському господарстві, а звідси – скорочення валових зборів зерна, цього стратегічного товару для більшовиків; зuboжіння більшості сільського населення через втрату худоби, землі; врешті-решт голодні 1921-23 рр., 1924-26 рр. для нашого краю. А попереду людей чекали ще більш жорстокі заходи влади, яка бажала утриматися: колективізація, індустріалізація та штучний голодомор 1932-33 років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.П. 33. – Оп.1. – Спр. 651. – Арк. 34; 2. Там само. – Спр. 177. – Арк. 17-18; 3. Там само. – Спр. 651. – Арк. 42; Спр. 177. – Арк. 78, 114, 118, 119, 127, 155; Спр. 203. – Арк. 33; 4. Там само. – Спр. 177. – Арк. 127, 154; Спр. 370. – Арк. 77; 5. Там само. – Спр. 651. – Арк. 20; Спр. 370. – Арк. 77; 6. Там само. – Спр. 182. – Арк. 1-55; 7. Там само. – Спр. 338. – Арк. 1-12; 8. Там само. – Спр. 203. – Арк. 21; Спр. 370. – Арк. 67; 9. Там само. – Спр. 370. – Арк. 23; 10. Там само. – Спр. 203. – Арк. 32; Спр. 370. – Арк. 24; Спр. 651. – Арк. 55; 11. Там само. – Спр. 203. – Арк. 30; 12. Там само. – Спр. 177. – Арк. 134, 136; Спр. 651. – Арк. 35; 13. Там само. – Спр. 370. – Арк. 10,16; 14. Там само. – Спр. 203. – Арк. 37; 15. Там само. – Спр. 203. – Арк. 49; 16. Там само. – Спр. 651. – Арк. 36.

М.М. Кравченко

ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ НА ВІННИЧЧИНІ В 20-Х РР. ХХ СТ.

У світлі сучасної політичної ситуації в Україні зростає необхідність у глибоких дослідженнях її історії, зокрема в об'єктивному аналізі механізмів формування і функціонування органів влади. Питання встановлення радянського режиму завжди привертало увагу дослідників, проте у радянській історіографії проблема розглядалась однобоко і тенденційно, виходячи з необхідності довести закономірність і “природність” утвердження нових владних структур, які нібито активно підтримувалися населенням України, зокрема Вінниччини. Сьогодні є можливість неупереджено розглянути і дослідити процеси, що супроводжували насадження радянської влади. Особливе місце у цьому процесі займали вибори до органів самоврядування різних рівнів, якими, згідно радянського законодавства були Ради.

Гострота цієї проблеми зумовлена і тим, що Ради ніколи від часу свого виникнення не мали реальної політичної влади, оскільки створювалися і діяли під жорстким контролем комуністичної партії. Таке становище в офіційних документах і радянській історіографії трактувалося як “керівна та спрямовуюча” роль партії. Вибори до Рад в 20-30-х рр. не стільки втілювали у життя права громадян самостійно вирішувати питання місцевого значення, скільки реалізовували “демократичними” способами та методами процес радянзації населення України в цілому та Поділля зокрема. Дослідження та аналіз виборів дозволить побачити радянізацію в динаміці.

У нашому випадку під радянізацією розуміється процес становлення нових органів влади на всіх рівнях за допомогою виборів, у результаті яких противники нового режиму поступово втрачали владні функції, а їх місце займали прихильники і представники комуністичного режиму.

У радянській історіографії, дана проблема висвітлювалась однобоко, без аналізу і пояснення причин та наслідків процесу розвитку радянського виборчого права¹. Створення Рад розглядалось передусім як добровільне волевиявлення народу. Автори значне місце відводили висвітленню завдань партії по радянському будівництву. Питання організації та діяльності Рад в зазначений період висвітлені в працях П. К. Стояна, Б. М. Бабія, О.Г. Олексієнка, П. Т. Василенкова, В.В. Гришаєва та ін.² Значна увага приділена організації та діяльності сільських Рад України, участі в їх роботі